

การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลของประชาชน ตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง

People's Participation in Marine Natural Resource Conservation, KohLibong Sub-district, Kantang District, Trang Province

เครือวัลย์ นนทะเสน¹

ปราโมทย์ ประจวบปัจฉิม²

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง 2) เพื่อเปรียบเทียบลักษณะส่วนบุคคลที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลของประชาชน ได้แก่ เพศ อายุ อาชีพ ระดับการศึกษา รายได้ ระยะเวลาในการอยู่อาศัย การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล และความสัมพันธ์ระหว่างความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลกับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล

กลุ่มตัวอย่างคือประชาชนที่อาศัยอยู่ในหมู่ที่ 1,4,5 และ 7 ของตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง กำหนดขนาดโดยใช้สูตรคำนวณของทาร์โร ยามาเน่ จำนวน 264 คน ได้มาโดยการสุ่มแบบแบ่งชั้น แต่ละชั้นใช้วิธีการเรียงลำดับแบบแบ่งชั้นตามสัดส่วน เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้

แบบสอบถาม สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล คือ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ค่าทดสอบ T-test, F-test การวิเคราะห์ค่าความแปรปรวนและค่าสหสัมพันธ์ กำหนดค่านัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

ผลการวิจัยพบว่า 1) การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลอยู่ในระดับสูง 2) ประชาชนที่มีปัจจัยส่วนบุคคลด้านอายุ รายได้ อาชีพ ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ภายในชุมชนที่แตกต่างกันมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลแตกต่างกัน ส่วนประชาชนที่มี เพศ ระดับการศึกษา การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลที่ต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลไม่แตกต่างกัน 3) ความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

คำสำคัญ: การมีส่วนร่วมของประชาชน, การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล

¹ นักศึกษาลัทธิศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ABSTRACT

This study was a survey research. The objectives of the study were: 1) to study level of participation in aquatic resources conservation of people in Koh Libong Sub-district, Kantrang District, Trang province 2) to compare the personal characteristics that have an effect on the local people's marine natural resource conservation. Those personal characteristics were gender, age, occupation, education level, income, living duration, the usage from marine resources and the knowledge relating to the marine resources conservation, and 3) to study the relationship between knowledge about marine conservation and participation in the conservation of marine resources.

The sample used in this research were 264 local people in Koh Libong Sub-district, Kantang district, Trang province, selected from 4 of 8 sub-district. Data were collected by questionnaire

and statistics used for data analysis were percentage, mean, standard deviation, F-test, and Pearson's Product Moment Correlation Coefficient. Statistical significance was at .05 level.

The results showed that 1) the level of public participation in the aquatic resources conservation is high and 2) by participating in the benefit maximum and participation in decision-making has the lowest. Result of this study found that age, income, occupation time living within the community different parts in the aquatic resources conservation, the different sexual education, and exploitation of aquatic resources conservation as well, but participation in the aquatic resources conservation was not different, and knowledge of aquatic resources conservation differences were correlated with participation in the aquatic resources conservation was not different. Statistical significance was at the .05 level.

Keyword : People Participation, Marine Natural Resource Conservation

บทนำ

สิ่งแวดล้อมไม่ว่าจะเป็นสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติหรือมนุษย์สร้างขึ้น ล้วนมีอิทธิพลเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับมนุษย์เป็นอันมาก ทั้งนี้เนื่องจากสิ่งแวดล้อมกับมนุษย์นั้นต่างมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด การกระทำใดๆที่มีผลต่อสิ่งแวดล้อมย่อมมีผลตอบสนองต่อความเป็นอยู่ต่อมนุษย์ด้วยเสมอ (นิวัติ เรื่องพานิช, 2540: 5-6)

เกาะลิบง นับว่าเป็นพื้นที่หนึ่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ เป็นทั้งแหล่งอาหาร ทรัพยากรทางทะเลอีกหลายชนิดของคนไทยแหล่งใหญ่แหล่งหนึ่ง ยังนับได้ว่าเป็นแหล่งทรัพยากรทางทะเลที่มีความหลากหลายมากมายไม่ว่า

จะเป็น กุ้ง ปลา หอย รวมไปถึงในบริเวณเกาะลิบงนี้ยังพบว่า เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของพะยูน ซึ่งเป็นสัตว์ที่ใกล้สูญพันธุ์ อีกทั้งยังพบว่า มีทรัพยากรที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ หอยชักตีน ม้าน้ำ ปลิงทะเล กุ้งมังกร และปลาอีกหลากหลายชนิด ซึ่งเป็นสัตว์เศรษฐกิจที่ประชาชนในเกาะลิบง ใช้ในการสร้างรายได้ รวมทั้งยังเป็นอาหารยอดนิยม เพราะเป็นสัตว์ที่พบได้มากและสามารถที่จะเก็บได้ง่ายสำหรับนักท่องเที่ยวและประชาชนโดยทั่วไปอีกด้วยแต่ในปัจจุบันพบว่า สัตว์เศรษฐกิจทั้งหลายเหล่านี้มีปริมาณที่ลดลงอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วจะเกิดมาจากการที่ประชาชนเข้าไปทำลาย โดยการ

จับมาสร้างรายได้ จับมาเพื่อความสนุกเพลิดเพลิน จับมาเพื่อที่จะทำการศึกษา โดยสามารถที่จะเข้าไปทำลายได้อย่างไม่ปิดกั้นจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และการทำลายส่วนหนึ่งก็เกิดมาจากการทำการประมงอย่างผิดวิธี คือ การจับเป็นจำนวนมากในแต่ละวัน อีกทั้งการทำลายโดยการจับในฤดูวางไข่ซึ่งสาเหตุดังกล่าวนี้ เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลลดน้อยลงเป็นจำนวนมาก (องค์การบริหารส่วนตำบลเกาะลิบง, 2547)

จากสถานการณ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล พบว่าเป็นปัญหาสำคัญ เนื่องจากประชาชนในพื้นที่ต่างพากันมาหาทรัพยากรไปขายเพียงสร้างรายได้ และบางกลุ่มก็มาเก็บเพื่อที่จะนำไปประกอบอาหารมารับประทานเอง โดยที่ไม่คำนึงถึงผลในระยะยาวว่า หากมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลนี้ไปเป็นจำนวนมาก อาจจะทำให้ภาวะขาดแคลนทรัพยากรทางทะเลได้ รวมไปถึงประชาชนในชุมชนยังขาดการเข้ามามีส่วนร่วมกับหน่วยงานภาครัฐหรือหน่วยงานเอกชน ในการทำกิจกรรมการอนุรักษ์ต่างๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกคนควรให้ความสนใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นสิ่งสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้ ทางผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาถึง การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลของประชาชนในชุมชนว่า หากเกิดวิกฤตทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลมีความขาดแคลนแล้ว ทางประชาชนในชุมชนจะมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์อย่างไร และจะมีวิธีการในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างไร รวมทั้งจะรับมือกับปัญหาที่เกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างไรเพื่อที่จะทำให้ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล สามารถคงอยู่คู่ชุมชนต่อไปอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์การศึกษา

1. เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง
2. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบลักษณะส่วนบุคคลที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลของประชาชน ได้แก่ เพศ อายุ อาชีพ ระดับการศึกษา

ศึกษา รายได้ ระยะเวลาในการอยู่อาศัย การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลและความสัมพันธ์ระหว่างความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลกับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลของประชาชน ตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรังโดยประชากรในการวิจัย คือ ประชากรที่อาศัยอยู่บริเวณที่มีพื้นที่ติดกับทะเลมากที่สุด ประกอบด้วย ประชาชนในหมู่ที่ 1, 4, 5 และ 7 ของตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง ซึ่งมีจำนวนทั้งหมด 755 ครัวเรือน (สำนักงานการทะเบียน องค์การบริหารส่วนตำบลเกาะลิบง, 2555) โดยใช้สูตรคำนวณหาขนาดกลุ่มตัวอย่างของ ทาโร ยามาเน่ (Taro Yamane) เพื่อหาขนาดกลุ่มตัวอย่างและได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 264 ครัวเรือน

วิธีการดำเนินการวิจัย

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย

ประชากรที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลครั้งนี้เป็นประชากรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรังโดยเลือกจากประชากรในหมู่บ้านที่มีพื้นที่ติดกับทะเลมากที่สุด 4 หมู่บ้าน ซึ่งมีจำนวนทั้งหมด 755 ครัวเรือน และใช้สูตรวิธีการคำนวณหาขนาดกลุ่มตัวอย่างของ ทาโร ยามาเน่ ได้ขนาดกลุ่มตัวอย่างเท่ากับ 264 ครัวเรือน แล้วทำการสุ่มตัวอย่างแบบแบ่งชั้นโดยเลือกสุ่มประชากรตามแต่ละหมู่บ้านทั้ง 4 หมู่บ้านโดยแต่ละชั้นจะใช้วิธีแบบแบ่งชั้นตามสัดส่วน จากนั้นใช้วิธีการสุ่มอย่างเป็นระบบได้กำหนดช่วงของการสุ่มเท่ากับ 3 ครัวเรือน

จากนั้นผู้วิจัยเรียงลำดับบ้านเลขที่ แล้วเริ่มต้นเลือกบ้านเลขที่แรก และสุ่มบ้านเลขที่ทุกๆ รายที่ 3 ในส่วนของผู้ตอบคำถามทางผู้วิจัยกำหนดให้เป็นหัวหน้าครอบครัว หรือสมาชิกในครอบครัวที่มีอายุตั้งแต่ 18 ปีขึ้นไป ซึ่งกำหนดให้ 1 ครัวเรือน มีตัวแทนตอบแบบสอบถาม 1 คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ แบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นจากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องและนำแบบสอบถามที่สร้างขึ้นมาสำหรับการวิจัยไปทดสอบความเที่ยงตรง (Validity) โดยเสนออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์เพื่อตรวจสอบความถูกต้องเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาของข้อคำถามว่าตรงตามจุดมุ่งหมายและสอดคล้องกับการทำวิจัยครั้งนี้หรือไม่ หลังจากนั้นจึงนำมาปรับปรุงและแก้ไขต่อไป และความเชื่อมั่น (Reliability) โดยนำแบบสอบถามที่ปรับปรุงแก้ไขแล้วไปทดลองใช้ (Try Out) กับประชาชนที่มีลักษณะใกล้เคียงกับกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 30 คน เมื่อนำมาตรวจให้คะแนนตามวิธีการและหลักเกณฑ์การให้คะแนน และนำผลที่ได้จากการทดลองนำมาทำการวิเคราะห์หาค่าความเชื่อมั่นรวม โดยใช้วิธีการคำนวณค่าสัมประสิทธิ์แอลฟาครอนบาร์ค (Cronbach's Alpha Coefficient) ผลการวิเคราะห์ได้ค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.870

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลจากหนังสือ ตำรา บทความ ผลงานวิจัย และเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาสร้างแบบสอบถาม (Questionnaire) ซึ่งเป็นเครื่องมือในการวิจัย โดยทางผู้วิจัยได้ติดต่อประสานงานกับองค์การบริหารส่วนตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง และเก็บข้อมูลจนกระทั่งครบกลุ่มตัวอย่างที่กำหนดไว้ คือ 264 คนเรียบร้อยแล้ว

4. การวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ใช้คอมพิวเตอร์ช่วยในการวิเคราะห์ โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปทางสถิติ ดังนี้

1. ค่าร้อยละ (Percentage) ใช้สำหรับการอธิบายข้อมูลปัจจัยส่วนบุคคลของกลุ่มตัวอย่าง

2. ค่าเฉลี่ย (Mean) และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) ใช้อธิบายระดับความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลของ

ชุมชนเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง

3. ค่าทดสอบที่ใช้ทดสอบความแตกต่างของปัจจัยลักษณะส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา รายได้ ประเมิน/เดือน อาชีพ ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล

4. ค่าความแปรปรวน ใช้ทดสอบความแตกต่างระหว่างค่าเฉลี่ยในกรณีที่ตัวแปรอิสระจำแนกมากกว่า 2 กลุ่ม ได้แก่ อายุ รายได้ อาชีพ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล และเมื่อพบว่ามีค่าแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ได้ทำการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยระหว่างกลุ่มของแต่ละกลุ่ม โดยวิธีของ LSD วิเคราะห์ความแตกต่างของค่าเฉลี่ยรายคู่

5. ค่าสหสัมพันธ์ ใช้ในการหาค่าความสัมพันธ์ระหว่างความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลกับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลของประชาชนตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง

6. ค่านัยสำคัญทางสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ครั้งนี้ กำหนดไว้ที่ระดับ 0.05

สรุปผลการวิจัย

ลักษณะข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง

จากผลการศึกษา พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง คิดเป็นร้อยละ 71.20 มีอายุระหว่าง 26-40 ปี คิดเป็นร้อยละ 45.10 กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีระดับการศึกษามัธยมศึกษาตอนต้น/ปริญญาตรี คิดเป็นร้อยละ 56.10 มีรายได้ 5,000-10,000 บาทมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 71.20 ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมง/เกษตรกร คิดเป็นร้อยละ 40.50 มีระยะเวลาอาศัยอยู่ในชุมชนเป็นระยะเวลามากกว่า 20 ปี คิดเป็นร้อยละ 68.60 ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลทั้งการประกอบอาหารและสร้างรายได้มากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 62.10

นอกจากนี้การศึกษาในครั้งนี้ยังแบ่งผลการศึกษามาตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ออกเป็น 3 ส่วนดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ผลการศึกษาค้นคว้าวิจัย พบว่า

ตารางที่ 1 ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และระดับการมีส่วนร่วมของกลุ่มตัวอย่างในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล จำแนกรายด้านโดยรวม

(n=264)

การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลที่มีส่วนร่วม	$\bar{X}$	S.D	ระดับการมีส่วนร่วม
ด้านการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ	3.49	0.406	ปานกลาง
ด้านการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน	3.75	0.353	สูง
ด้านการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์	4.67	0.400	สูง
ด้านการมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล	3.61	0.360	ปานกลาง
ภาพรวมการมีส่วนร่วม	3.89	0.278	สูง

จากตารางที่ 1 แสดงให้เห็นว่ากลุ่มตัวอย่างมีระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลอยู่ในระดับสูงโดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.89 โดยกลุ่มตัวอย่างมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์มากที่สุด มีค่าเฉลี่ย 4.67 รองลงมาด้านการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.75 ด้านการติดตามและประเมินผล มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.61 และด้านที่น้อยที่สุดการมีส่วนร่วมในด้านการตัดสินใจ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.49

2. การเปรียบเทียบลักษณะส่วนบุคคลที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลของประชาชน ได้แก่ เพศ อายุ อาชีพ ระดับการศึกษา รายได้ ระยะเวลาในการอยู่อาศัย การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลผลการวิจัย พบว่า

ตารางที่ 2 การเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลของประชาชนตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง จำแนกตามเพศ

เพศ	$\bar{X}$	S.D	t	df	sig
โดยรวมทุกด้าน					
ชาย	3.89	.257	.178	262	.859
หญิง	3.88	.286			

จากตารางที่ 2 แสดงให้เห็นว่า ประชาชนที่มีเพศต่างกัน มีส่วนร่วมในภาพรวมไม่แตกต่างกัน

ตารางที่ 3 การเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลของประชาชนตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง จำแนกตามอายุ ระดับการศึกษา รายได้ อาชีพ ระยะเวลาในการอยู่อาศัย การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล

(n=264)

แหล่งความแปรปรวน	SS	df	MS	F	Sig
อายุ					
โดยรวมทุกด้าน	.808	2	.202	6.77	.032*
ระหว่างกลุ่ม	19.542	261	.075		
ภายในกลุ่ม					
รวม	20.350	263			
ระดับการศึกษา					
โดยรวมทุกด้าน	.061	2	.031	.393	.676
ระหว่างกลุ่ม	20.289	261	.078		
ภายในกลุ่ม					
รวม	20.350	263			
รายได้					
โดยรวมทุกด้าน	.487	2	.243	.319	.042
ระหว่างกลุ่ม	19.863	261	.076		
ภายในกลุ่ม					
รวม	20.350	263			
อาชีพ					
โดยรวมทุกด้าน	1.099	3	.366	.947	.002*
ระหว่างกลุ่ม	19.251	261	.074		
ภายในกลุ่ม					
รวม	20.350	263			
ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน					
โดยรวมทุกด้าน	.065	2	.032	.417	.659
ระหว่างกลุ่ม	20.285	261	.078		
ภายในกลุ่ม					
รวม	20.350	263			
โดยรวมทุกด้าน					
ระหว่างกลุ่ม	1.051	2	.526	7.110	.001*
ภายในกลุ่ม	19.299	261	.074		
รวม	20.350	263			

*มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

จากตารางที่ 3 แสดงให้เห็นว่า ประชาชนที่มีอายุ รายได้ อาชีพ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ที่ต่างกันมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลแตกต่างกัน ส่วน ระดับการศึกษา ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชนที่ต่างกันมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลไม่แตกต่างกัน

3. ความสัมพันธ์ระหว่างความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลกับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลผลการวิจัยพบว่า

ตารางที่ 4 ค่าสหสัมพันธ์ระหว่างความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลกับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล

(n=264)

ตัวแปร	การมีส่วนร่วม	R	Sig.
ความรู้	1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ	.302	.000*
	2. การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน	.255	.000*
	3. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์	-.070	.255
	4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล	.241	.000*
โดยภาพรวม		.243	.100

*มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

จากตารางที่ 4 แสดงให้เห็นว่า ความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับการมีส่วนร่วมในด้านการตัดสินใจ (ร้อยละ 30.2) การมีส่วนร่วมในด้านการดำเนินงาน (ร้อยละ 25.5) และการมีส่วนร่วมในด้านการติดตามและประเมินผล (ร้อยละ 7.0) และมีความสัมพันธ์เชิงลบกับการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (ร้อยละ 24.1) ความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในด้านการดำเนินงาน และการมีส่วนร่วมในด้านการติดตามและประเมินผลอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

อภิปรายผล

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลของประชาชนตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง ผู้วิจัยได้ทราบถึงการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลของประชาชน และพบประเด็นเพื่อเป็นแนวทางให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้นำไปใช้ในการส่งเสริมให้ชุมชนเกิดการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์มากขึ้น และสามารถนำไปขยายผลในพื้นที่อื่น ๆ ได้ในทิศทางที่เหมาะสม ซึ่งสามารถอภิปรายเป็นรายด้านได้ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล การวิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่างมีระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลอยู่ในระดับสูง (มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.89) ทั้งนี้เนื่องจากประชาชนเห็นว่า การมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมนั้นสามารถที่จะมีทรัพยากรไว้ใช้อย่างยั่งยืนได้ เมื่อพิจารณารายด้านปรากฏรายละเอียดดังต่อไปนี้ ด้านการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ มีส่วนร่วมอยู่ในระดับปานกลาง (มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.49) ทั้งนี้เนื่องมาจากกลุ่มตัวอย่างยังไม่สามารถเข้าไปกำหนดรูปแบบกิจกรรม กฎเกณฑ์ เพราะบางกิจกรรมได้ถูกกำหนดขึ้นมาแล้วจากภาครัฐก่อนที่จะนำมาแจ้งให้ประชาชนทราบ ทำให้ประชาชนไม่สามารถตัดสินใจและแสดงความคิดเห็นได้ จึงต้องคล้อยตามกับแผนนโยบายที่ตั้งไว้ ดังที่ สุรสิทธิ์ วิทยารัฐ (2549) กล่าวไว้ว่า การเข้าร่วมกันอย่างแข็งขันของกลุ่มบุคคลที่มีส่วนได้ส่วนเสียในทุกขั้นตอนโดยการมีส่วนร่วมต้องเป็นไปในรูปที่ผู้ที่ได้รับก่พัฒนาเข้ามามีส่วนร่วมมิใช่เป็นผู้รับการพัฒนาตลอดไป ซึ่งสอดคล้องกับผลงานวิจัยของ วันเพ็ญ เตียววิไล (2551) ที่กล่าวว่า กลุ่มตัวอย่างมีส่วนร่วมในการตัดสินใจอยู่ในระดับปานกลาง เนื่องจากกลุ่มตัวอย่างไม่มีโอกาสแสดงความคิดเห็นในการศึกษาปัญหาหรือตัดสินใจวางแผนกำหนดกิจกรรมต่างๆ มากนัก ทั้งนี้อาจ

เนื่องมาจากภาครัฐขาดการให้ข้อมูลข่าวสารและไม่เปิดให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง โดยส่วนใหญ่จะเป็นการมีส่วนร่วมแบบชักนำ

ด้านการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน กลุ่มตัวอย่างมีส่วนร่วมในระดับสูง (มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.75) แสดงให้เห็นว่า ประชาชนให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล โดยฟื้นฟู บูรณะ ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลให้สามารถฟื้นคืนสภาพได้อย่างมีศักยภาพพร้อมทั้งสงวนรักษา และใช้ทรัพยากรที่ไม่สามารถฟื้นคืนสภาพได้อย่างมีศักยภาพซึ่งสอดคล้องกับวิถี เรื่องพานิช (2546) กล่าวว่า การอนุรักษ์เป็นรู้จักการนำทรัพยากรมาใช้อย่างชาญฉลาด เพื่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุด สูญเสียน้อยที่สุดใช้ได้นานและกระจายการใช้ประโยชน์อย่างทั่วถึง โดยถูกต้องตามกาลเทศะและสอดคล้องกับผลงานวิจัยของวรรณทิพย์ หนูหลง (2554) นอกจากการให้ความรู้แก่ชุมชนแล้วตัวของเจ้าหน้าที่เองก็ต้องมีความโปร่งใส ปฏิบัติงานตรงไปตรงมาไม่เอาประโยชน์แก่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งโดยเฉพาะกลุ่มนายทุนที่มุ่งหวังเข้ามาครอบงำผลประโยชน์ในพื้นที่ ซึ่งหากรัฐมีความโปร่งใสแล้ว ก็จะสามารถให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมโดยเฉพาะการเป็นหูเป็นตาให้แก่เจ้าหน้าที่เป็นอย่างดี

ด้านการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ กลุ่มตัวอย่างมีส่วนร่วมอยู่ในระดับสูง (มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.67) เนื่องจากประชาชนมีความตระหนักและเห็นถึงคุณค่าประโยชน์ของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล สามารถที่จะนำความรู้ที่ได้จากการดำเนินกิจกรรมไปใช้ให้เกิดประโยชน์กับตนเองและกับชุมชนได้ ซึ่งสอดคล้องกับรัชชชัย ศุภดิษฐ์ (2547) ที่กล่าวว่า การใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด ใช้ทรัพยากรในทิศทางที่ถูกต้องสามารถใช้ทรัพยากรได้อย่างต่อเนื่องในระยะยาว และมียุทธวิธีที่จะทำให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน และใช้ทรัพยากรอย่างคำนึงถึงคนรุ่นหลังต่อไปในอนาคต

ด้านการมีส่วนร่วมในด้านติดตามและรับผลประโยชน์ กลุ่มตัวอย่างมีส่วนร่วมอยู่ในระดับปานกลาง (มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.61) ทั้งนี้เนื่องจากกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่จะมีการเสนอความคิดเห็นในเรื่องการทำกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล จากการตอบแบบสอบถามหรือการให้ข้อมูลกับประชาชนด้วยกันมากกว่าการให้ข้อมูลจากเจ้าหน้าที่ อบต.โดยตรง อีกทั้งกลุ่มตัวอย่างมีอาชีพการ

ทำประมง/เกษตรกรรม เป็นส่วนใหญ่ทำให้มีเวลาจำกัด จึงทำให้ไม่สามารถที่จะมาสังเกต ติดตามหลังจากกิจกรรมเสร็จสิ้นแล้ว และประชาชนไม่กล้าที่จะแสดงความคิดเห็นหรือเสนอ แนวคิดที่ผลที่ได้รับจากการทำกิจกรรมเป็นอย่างไร จึงทำให้การประเมินผลในกิจกรรมบางครั้งก็มาจากการสรุปผลของเจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งสอดคล้องกับผลงานวิจัยของนัฐนันท์ แสนอินอำนาจ (2555) ที่พบว่า กลุ่มตัวอย่างมองการติดต่อ ประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐเป็นเรื่องยุ่งยากและซับซ้อน สำหรับประชาชนในพื้นที่ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพธุรกิจส่วนตัว และรับจ้างแรงงาน ทำให้ติดในเรื่องเงื่อนไขของเวลาในการที่เข้ามาดำเนินการด้วยตนเอง

กล่าวโดยสรุป การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลในภาพรวมอยู่ในระดับสูง ดังนั้นภาครัฐควรให้การส่งเสริม สนับสนุน ประชาสัมพันธ์ กิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล รวมถึงกระตุ้นสร้างความตระหนักให้กับประชาชนในพื้นที่ เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีการกำหนดกระบวนการทำกิจกรรมต่างๆ ตั้งแต่ การมีส่วนร่วมในการประชุมปรึกษาหารือในการวางโครงการ การร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติตามโครงการ และร่วมติดตามประเมินผล (ธนาภรณ์ เหมมณีสุดดี, 2543) เพื่อที่จะทำให้ทราบถึงปัญหาและความต้องการของประชาชนได้อย่างแท้จริง โดยที่หน่วยงานภาครัฐคอยสนับสนุนในด้านองค์ประกอบอื่นๆ เช่น ความรู้ งบประมาณ เป็นต้น เมื่อกิจกรรมดังกล่าวเกิดจากความต้องการของประชาชนแล้ว ก็จะส่งผลให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น อีกทั้งยังสามารถช่วยพัฒนาชุมชนให้กลายเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง และประชาชนก็ได้รับผลประโยชน์อย่างแท้จริง

2. การเปรียบเทียบลักษณะส่วนบุคคลของประชาชน ตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง พบว่า อายุ รายได้ อาชีพ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลแตกต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลแตกต่างกันเนื่องจากประชาชนที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลในด้านอื่นๆ (ทั้งประกอบอาหารและสร้างรายได้) มีส่วนร่วมมากกว่าประชาชนที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ในการประกอบอาหารและสร้างรายได้เพียงอย่างเดียว ทำให้เห็นได้ว่า การที่ประชาชน

ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลทั้งสองด้าน จะทำให้ประชาชนเห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล เพราะทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล เป็นทั้งแหล่งสร้างราย สร้างอาหารในการดำเนินชีวิตประจำวัน หากไม่มีการอนุรักษ์ไว้หรือไม่เห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลก็อาจจะทำให้ไม่มีทรัพยากรไว้ใช้ได้ในอนาคต ดังนั้นจึงส่งผลให้ประชาชนที่มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลต่างกัน จะมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลต่างกัน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สมศักดิ์ สมานไทย (2546) พบว่า ระดับความพึงพอใจที่ได้รับประโยชน์จากป่าชุมชนของประชาชนแตกต่างกันจะมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนที่ต่างกัน ส่วนประชาชนที่มีเพศ ระดับการศึกษา ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชนที่ต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลไม่แตกต่างกันเนื่องจาก ประชาชนส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในตำบลเกาะลิบงมาตั้งแต่เกิดหรือแม้ประชาชนบางคนจะเพิ่งเข้ามาอยู่ในเกาะลิบงก็ตาม ล้วนแล้วแต่มีความสัมพันธ์และหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลด้วยกันทั้งสิ้น ดังนั้นระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชนจึงไม่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลที่แตกต่างกัน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ มนตรี แสงสวัสดิ์ (2549) พบว่า ระยะเวลาในการอยู่อาศัยไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชาวกะเหรี่ยงในพื้นที่โครงการพระราชดำริ ตำบลชะแล อำเภอกงหรา จันทบุรี

3. ด้านความสัมพันธ์ระหว่างความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลกับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล จากการศึกษาพบว่าไม่มีความสัมพันธ์กัน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะที่ได้จากการทำวิจัย

1.1 ในด้านการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลของประชาชนตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง ควรส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในด้านการตัดสินใจ และด้านการติดตามประเมินผลให้มากยิ่งขึ้น เพื่อที่จะทำให้ประชาชนในพื้นที่เข้ามามี

วางแผนในด้านการดำเนินงาน เช่น การประกาศ โฆษณา เชิญชวนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม อีกทั้งหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีการส่งเสริมและปลูกฝังให้ประชาชนเห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลมากยิ่งขึ้น

1.2 หน่วยงานภาครัฐ อบต.และภาคเอกชน ควรใช้การรณรงค์ การประชาสัมพันธ์ ควบคู่กับการใช้กฎหมาย เพื่อเพิ่มความเข้าใจให้กับประชาชนมากยิ่งขึ้น รวมถึงเน้นการทำกิจกรรมที่สร้างจิตสำนึกและเห็นถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล

1.3 ส่งเสริมและสนับสนุนงบประมาณในการจัดทำโครงการต่างๆ เช่น ควรจัดโครงการส่งเสริมอาชีพให้กับประชาชน เพื่อที่จะมีรายได้เพิ่มจากการทำอาชีพหลักมากขึ้น ส่งเสริมการรณรงค์ประชาสัมพันธ์ให้ความรู้ ข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อต่างๆอย่างกว้างขวางและทั่วถึง เพื่อที่จะปลูกฝังจิตสำนึกให้กับเด็ก เยาวชน และประชาชนทั่วไป

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ในการศึกษาครั้งต่อไป ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับการจัดตั้งกลุ่มโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล เพื่อที่จะทำให้ประชาชนสามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่องและศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมที่เหมาะสม เพื่อที่จะพัฒนาและแสวงหามาตรการในการมีส่วนร่วมของประชาชนให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

2.2 ควรมีการศึกษาตัวแปรด้านอื่นๆ เช่น การรับรู้ ข้อมูลข่าวสาร การเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล การเข้ารับการอบรมหรือการเข้าร่วมกลุ่มในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล เป็นต้นซึ่งอาจมีอิทธิพลกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลในตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง

2.3 ควรมีการศึกษาวิจัยในเชิงคุณภาพ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับประชาชนในชุมชน ผู้นำชุมชน และตัวแทนกลุ่มต่างๆ รวมถึงควรมีการศึกษาประชากรกลุ่มอื่นๆ เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล

เอกสารอ้างอิง

- ธวัชชัย ศุภดิษฐ์. 2547. **สิ่งแวดล้อม นิเวศวิทยา และการจัดการ**. กรุงเทพมหานคร : บ้านพิมพ์การพิมพ์.
- ธนาภรณ์ เมฆมณีสุดดี. 2543. **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหิดล.
- นิฐนันท์ แสนอินอำนาจ. 2555. **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการดูแลแม่น้ำท่าจีนในเขตเทศบาลตำบลอ้อมน้อย อำเภอกะทู้มแบน จังหวัดสมุทรสาคร**. วิทยาลัยศิลปศาสตรมหาบัณฑิตสาขาพัฒนสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- นิวัติ เรืองพานิช. 2546. **การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- วันเพ็ญ เตียววิไล. 2551. **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการดูแลรักษาแม่น้ำท่าจีนในเขตเทศบาลเมืองสุพรรณบุรี**.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิตสาขาพัฒนสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- วรรณทิพย์ หนูหลง. 2554. **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย**.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร มหาบัณฑิตสาขาพัฒนสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สุรสิทธิ์ วิทยารัฐ. 2549. **การสื่อสารเพื่อการพัฒนา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์สื่อสิ่งพิมพ์แก้วเจ้าจอม.
- องค์การบริหารส่วนตำบลเกาะลิบง. 2547. **ประวัติความเป็นมาของเกาะลิบง** (ออนไลน์).
เข้าถึงได้จาก www.kholibong.go.th (วันที่เข้าถึง 21 กรกฎาคม 2555.)
- สำนักงานการทะเบียนองค์การบริหารส่วนตำบลเกาะลิบง. 2555. **แผนพัฒนาสามปี (พ.ศ. 2555-2557)**.
องค์การบริหารส่วนตำบลเกาะลิบง ตำบลกันตัง จังหวัดตรัง.
- มนตรี แสงสวัสดิ์. 2549. **การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชาวกะเหรี่ยงในพื้นที่โครงการพระราชดำริตำบลชะแล อำเภอกองคาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี**. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการบริหารทรัพยากรป่าไม้,
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สมศักดิ์ สมานไทย. 2546. **การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อการจัดการป่าชุมชนตำบลแม่ตาด อำเภอมะสอย จังหวัดตาก**.
วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิตสาขาบริหารทรัพยากรป่าไม้, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

